

Echte verandering komt van onderop

De motor achter lokale duurzame energie

Inleiding

Echte verandering begint vaak klein. In een straat waar burensamen een informatieavond voor vergroening organiseren. In een dorp waar bewoners besluiten hun eigen energie op te wekken. In een wijk waar mensen plannen maken voor een eigen warmtenet. Die initiatieven vormen het kloppend hart van de energietransitie.

Wij geloven dat verandering sterker én eerlijker wordt als bewoners vanaf het begin kunnen meedenken, meebeslissen en meedoen. Daarom zetten we ons als Natuur en Milieufederaties in voor een beweging van onderop. In alle provincies werken we samen met mensen en buurten aan oplossingen die passen bij de plek. Of het nu gaat om aardgasvrij wonen of het opwekken van lokale energie – we zorgen dat plannen niet op papier blijven, maar werkelijkheid worden. Altijd met oog voor mensen, natuur en een toekomst die leefbaar is voor iedereen.

In dit rapport staan acht verhalen uit de praktijk, die grotendeels zijn opgehaald en gevalideerd door Impact House. Elke casus heeft een eigen aanpak, unieke uitdagingen

en leerzame resultaten. Ontstaan binnen programma's als Aardgasvrije Wijken en de Regionale Energiestrategieën, maar vooral gedreven door de kracht van bewoners. Waar die betrokkenheid centraal staat, ontstaan oplossingen die écht werken. En blijven.

“Waar betrokkenheid centraal staat, ontstaan oplossingen die écht werken.”

De verhalen laten zien hoe wij vanuit de Natuur en Milieufederaties hieraan bijdragen: als meedenker, procesbegeleider en soms als kritisch klankbord. Maar altijd in verbinding met de praktijk, altijd luisterend naar wat lokaal nodig is.

Dit rapport brengt inzichten, ervaringen en inspiratie samen. Niet als blauwdruk, maar als uitnodiging om te bouwen aan een beweging waarin bewoners het verschil maken.

Annie van de Pas

Directeur van de Natuur en Milieufederaties

Impactoverzicht

De energietransitie versnelt wanneer bewoners zelf het initiatief nemen. Acht lokale voorbeelden uit acht provincies laten zien hoe burgerinitiatieven niet alleen duurzame impact maken, maar ook overheden, energiecoöperaties en marktpartijen in beweging brengen. Vanuit de Natuur en Milieufederaties helpen wij bewoners in alle fases van het proces.

Bewonersinitiatieven als motor van verandering

De overstap naar een aardgasvrije en duurzame energievoorziening vraagt niet alleen om techniek, maar vooral om mensen. Bewonersinitiatieven zijn daarin onmisbaar. Zonder hun betrokkenheid, vertrouwen en inzet komt de warmtetransitie niet van de grond. Wat werkt?

- Vergroting van kennis en bewustzijn over duurzaamheid
- Toename van daadwerkelijke verduurzamingsacties in woningen
- Inspirerende voorbeelden uit buurten stimuleren navolging
- Laagdrempelige communicatie en herkenbare aanpak zorgen voor lokaal draagvlak

“De Natuur en Milieufederaties hielpen ons niet alleen aan de juiste mensen, maar ook aan zelfvertrouwen en richting.”

– Bewoner, Utrecht

De rol van de Natuur en Milieufederaties

De Natuur en Milieufederaties ondersteunen initiatieven met kennis, netwerk en praktische hulp. Onze rol varieert per casus, maar omvat:

Procesbegeleider

We begeleiden bewoners bij besluitvorming en gesprekken met overheden en bieden handelingsperspectief.

Adviseur

We bieden inhoudelijke expertise over natuurinclusiviteit, subsidieaanvragen en regelgeving.

Agendasetter

Wij zetten thema's en vraagstukken op de kaart bij gemeenten, zodat zij hier beleid op kunnen voeren en actief mee aan de slag gaan.

Facilitator en netwerkbouwer

We organiseren bewonersbijeenkomsten, verbinden partijen en zorgen voor onderlinge kennisuitwisseling tussen duurzame initiatieven.

Luisterend oor en kritisch klankbord

We luisteren naar zorgen van bewoners, weten hoe om te gaan met weerstand en stellen scherpe vragen over keuzes in beleid en uitvoering.

Natuurinclusiviteit wint terrein, maar er blijven uitdagingen

Binnen zowel AGV- als RES-trajecten groeit de aandacht voor natuurinclusieve maatregelen. Er ontstaan steeds meer handvatten en instrumenten om natuur te integreren in energieprojecten. Dit gebeurt al in veel provincies. Toch zijn er ook knelpunten, zoals hoge kosten, onduidelijke regelgeving en het vinden van een balans tussen ecologie en economische haalbaarheid. De energietransitie kent nog altijd drempels, zoals versnippering van kennis, beperkte samenwerking en terughoudendheid bij bewoners of grondeigenaren. Maar genoeg kansen zijn er ook: als bewonersinitiatieven en natuur worden versterkt en verbonden, versnelt de transitie.

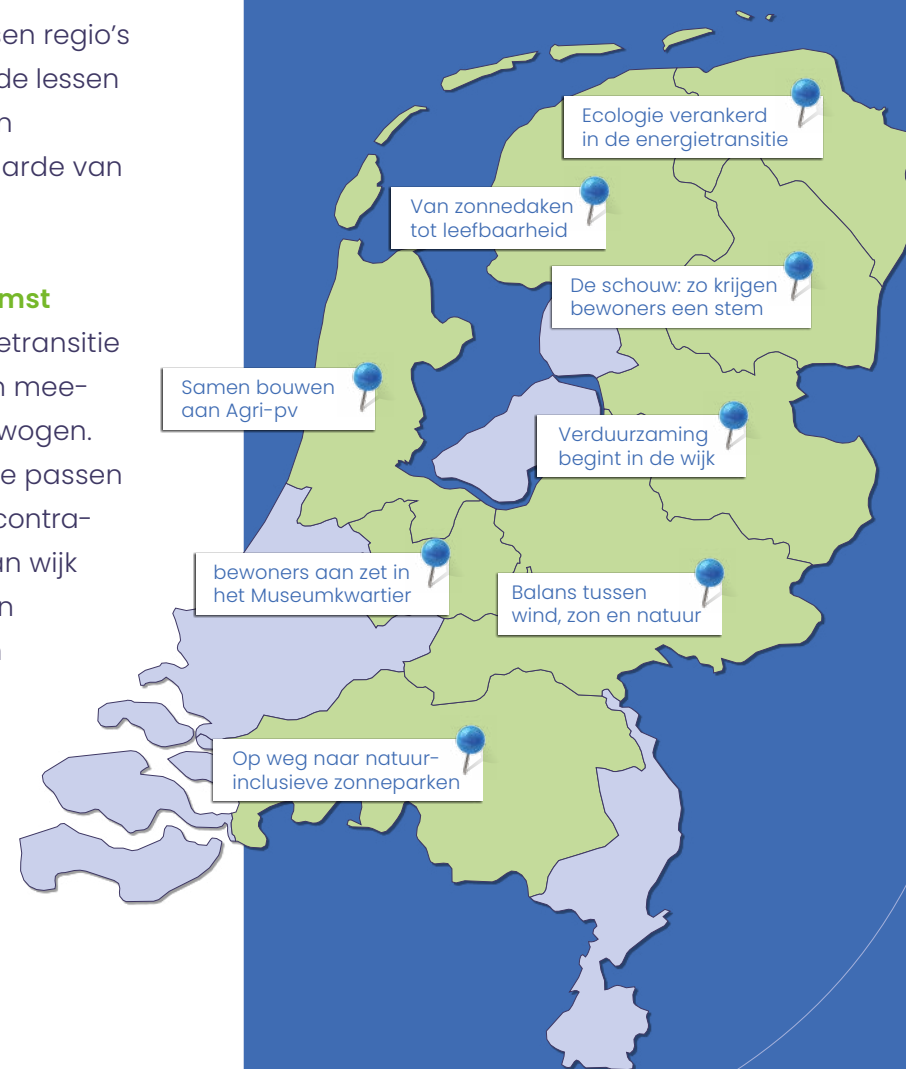
Aanbevelingen uit de praktijk:

- Help bewonersinitiatieven professionaliseren
- Ondersteun actief met kennis over natuurinclusieve maatregelen
- Stimuleer kennisuitwisseling tussen regio's en initiatieven aan de hand van de lessen van succesvolle samenwerkingen
- Maak de rol en toegevoegde waarde van NMF duidelijker zichtbaar

Samen naar een duurzame toekomst

De rode draad is helder: de energietransitie slaagt alleen als bewoners worden meegenomen én natuur wordt meegewogen. Want zonder natuurinclusiviteit in te passen is klimaatverandering tegengaan contra-effectief. Een integrale aanpak – van wijk tot regio – biedt perspectief op een toekomstbestendige, gedragen en natuurinclusieve energiewereld.

8 verhalen uit de praktijk landelijke impact

*“De Natuur en Milieufederaties
opende deuren die voor ons als
bewonersinitiatief gesloten bleven.”*

– initiatiefnemer Duurzaam Hasseler Es

Natuur in de hoofdrol: hoe Groningen ecologie verankerde in de energietransitie

Een zonnepark aanleggen in Groningen zonder aandacht voor natuur? Dat is inmiddels ondenkbaar. Dankzij de Leidraad Ecologie – ontwikkeld door de Natuur en Milieufederatie Groningen – is natuurinclusief ontwerpen de nieuwe norm geworden.

“Niemand zet hier nog zomaar een energiepark neer.”

In Groningen werken overheden, energiecoöperaties en bedrijven samen aan de Groninger Energie-aanpak. Duurzame energie speelt hierin een sleutelrol, maar de provincie wilde verder gaan: energieprojecten moesten niet alleen duurzaam, maar ook natuurinclusief zijn. Een mooie ambitie, maar hoe vertaal je die naar de praktijk?

De Natuur en Milieufederatie Groningen kreeg de opdracht om daar een handvat voor te ontwikkelen. Het resultaat was de **Leidraad Ecologie**: een praktisch instrument dat laat zien hoe natuur structureel een plek kan krijgen in het ontwerp, de aanleg en het beheer van zonne- en windparken.

“Er is niemand meer die blind een energiepark neerzet zonder dat er een belletje gaat rinkelen over natuurinclusiviteit,” zegt Janneke Wolkorte, voormalig projectleider van de Natuur en Milieufederatie Groningen.

Impact én realiteitszin

De leidraad maakt inmiddels breed impact. Negen van de tien Groningse gemeenten willen ermee aan de slag. “Als een initiatiefnemer voldoet aan de leidraad, weten wij als gemeente: dit zit goed,” zegt Leon Teeuw, beleidsmedewerker duurzaamheid van de gemeente Westerkwartier.

Een uitdaging blijft het inpassen van ecologie in de businesscase. “Je moet de waarde van natuur zichtbaar maken,” zegt Martijn van der Glas, projectleider bij de federatie. “Niet alleen in euro's, maar in draagvlak, biodiversiteit en landschapskwaliteit.”

De leidraad helpt initiatiefnemers en overheden betere keuzes te maken, al is het echte effect op korte termijn nog beperkt: veel zonneparken zijn al gerealiseerd. Voor bestaande parken biedt het kwaliteitsbudget van het Rijk kansen om natuur-inclusieve verbeteringen door te voeren.

Meer dan beleid

De rol van de federatie blijft niet steken bij beleids-papieren. Ze trekken langs gemeenten, geven trainingen, helpen met de implementatie en verbinden partijen die elkaar anders niet zouden spreken — zoals de Rijksuniversiteit, Landschaps-beheer en energiecoöperaties. Daarnaast pleiten zij voor het slim inzetten van kwaliteitsbudgetten én delen zij hun leidraad graag met andere RES-regio's.

“De Natuur en Milieufederatie Groningen is altijd actief en constructief. Dat maakt hen waardevol,” zegt Johan Baltes, RES-coördinator. “Er zit zóveel werk in de leidraad. Laat anderen er ook gebruik van maken.”

De uitdaging blijft

De grootste uitdaging? Dat de federatie wel invloed heeft, maar geen beslissingsmacht. Dat vraagt om overtuigingskracht, maar ook om tijd. Want zoals Bé Schollemma, wethouder van de gemeente Westerkwartier in Groningen het verwoordt: “Soms schuurt het. Maar dan proberen we wel met een glimlach te schuren.”

De impact?

Natuur als uitgangspunt bij energieprojecten

In Groningen ontwikkelde de Natuur en Milieufederaties de *Leidraad Ecologie* voor zonne- en windparken. Inmiddels werken 9 van de 10 gemeenten ermee. De leidraad is beleidsmatig verankerd en zorgt voor meer natuurinclusiviteit in RES-plannen.

Brabant laat zien hoe het wél kan: op weg naar natuurinclusieve zonneparken

Windmolens tussen bloemrijke akkerranden, zonneparken die ruimte bieden aan bijen en vogels: in Brabant groeit het besef dat de energietransitie ook kansen biedt voor de natuur. Met een masterclass als vliegwielt helpt de Brabantse Milieufederatie gemeenten op weg naar een natuurinclusieve standaard.

De Brabantse Milieufederatie merkte dat veel gemeenten worstelen met de vraag hoe energieprojecten niet alleen duurzaam, maar ook natuurinclusief kunnen worden ingericht. Zo ontstond de Masterclass Natuurinclusieve Energietransitie, waarin ambtenaren worden ondergedompeld in ecologie, landschap en energie – met inspirerende voorbeelden en praktische handvatten.

“Het is goed om als ambtenaar uit je bubbel te stappen”

“Het is goed om als ambtenaar uit je bubbel te stappen,” zegt Rowin Israël van MijnGemeente-Dichtbij. “Je ontdekt hoeveel er komt kijken bij een zonnepark, zoals beheer en ecologie.”

Inmiddels hebben negen Brabantse gemeenten de masterclass gevolgd. Koplopers, volgens de Brabantse Milieufederatie, die anderen op sleeptouw nemen. “In gemeenteland geldt: zien is geloven,” zegt Luc Spiegels van de Brabantse Milieufederatie.

Meer dan theorie: het eerlijke verhaal

De masterclass biedt geen abstracte beleidsplannen, maar concrete voorbeelden, realistische businesscases en open gesprekken over dilemma's. Deelnemers leren van ecologen, landschapsarchitecten en energiecoöperaties. "We bespreken ook lastige vragen," zegt Femke Dingemans, directeur van de Brabantse Milieufederatie. "Wie beheert een natuurinclusief park? En hoe leg je dat vast in tijdelijke vergunningen?"

"De pauzes waren net zo waardevol als de sessies," zegt Rowin. "Tijdens de koffie ontstaan de beste gesprekken en leer je van collega-gemeenten."

Gids, verbinder én kritische vriend

De Brabantse Milieufederatie is geen buitenstaander in de energietransitie, maar actieve partner. In twee van de vier Brabantse RES-regio's zit de federatie aan de bestuurlijke tafels, in de andere twee in de klankbordgroepen. Ze brengt kennis in, stelt kritische vragen en denkt mee over uitvoering.

"De Brabantse Milieufederatie bewaakt de kwaliteit van projecten in het buitengebied," zegt John van Zuijlen, beleidsmedewerker bij MijnGemeenteDichtbij. "Ze zijn inhoudelijk sterk en denken met ons mee."

Blik op de toekomst

De masterclass laat zien dat verandering begint met kennis en ontmoeting. Tegelijk blijven er uitdagingen: tijdelijke vergunningen maken natuurinclusief beheer onzeker, en het vinden van balans tussen natuur, businesscase en haalbaarheid is complex.

"Hoe behouden we natuurinclusieve kwaliteit als het zonnepark verdwijnt?" vraagt Rowin zich af. "Die doorkijk is belangrijk."

Voor de Brabantse Milieufederatie ligt hier een belangrijke opdracht: het perspectief verbreden, door ook naar ecologische verbindingen om het park heen te kijken. En gemeenten helpen vooruit te denken – over 10, 20 of 30 jaar.

De impact?

Meer ecologische eisen in gemeentelijk beleid

In Brabant volgden 9 gemeenten de Masterclass *Natuurinclusieve Energietransitie*. Eén gemeente nam biodiversiteitscriteria op in een tender. Gemeenten beschikken nu over handelingsperspectief om natuurwaarden structureel mee te nemen.

Duurzaam Hasseler Es: verduurzaming begint in de wijk

In de Hengelose wijk Hasseler Es namen buurtbewoners Wieneke en Roelof het initiatief om samen met hun wijk te verduurzamen. Wat begon als een zoektocht naar manieren om hun eigen jaren 80-woning energiezuiniger te maken, groeide uit tot het initiatief *Duurzaam Hasseler Es*. “Het viel ons op dat veel woningen in de wijk dezelfde uitdagingen hadden. Waarom zouden we niet samen optrekken?”, vertelt Roelof.

Met hulp van Natuur en Milieu Overijssel en Energie van Hengelo lieten ze EP-scans uitvoeren bij representatieve woningen. Deze boden praktische adviezen over verduurzaming, kosten en mogelijke subsidies. Via informatieavonden en inkoopacties konden bewoners kennismaken met lokale aanbieders en goed geïnformeerde keuzes maken.

Ondersteuning vanuit Natuur en Milieu Overijssel

Evelien Verboom, projectleider bij Natuur en Milieu Overijssel, benadrukt de rol van de organisatie als aanjager en ondersteuner: “In de kern is het echt een bewonersinitiatief, maar wij helpen door kennis te bundelen, samen een veranderaanpak op te stellen en waar nodig te stimuleren.” Volgens

Roelof en Wieneke was deze steun essentieel: “Zonder Natuur en Milieu Overijssel hadden we dit niet kunnen doen. Ze hielpen met communicatie, financiering en gaven ons een duw in de rug als het even tegenzat.”

Daarnaast trad Natuur en Milieu Overijssel op als vertegenwoordiger bij overleggen met aanbieders en hielp bij de aanvraag van provinciale subsidie, iets wat het buurtinitiatief zelfstandig niet had kunnen realiseren.

Wieneke vat het treffend samen: “We weten wat er leeft in de buurt. Het initiatief komt van binnenuit. Dat is onze kracht.”

Natuurinclusief, maar met obstakels

Samen met bewoners en partners stelde het initiatief kaders op voor natuurinclusieve verduurzaming. Toch blijkt natuurinclusief isoleren binnen de bebouwde kom lastig door vergunningseisen. “Dat werkt vertragend en schrikt af,” aldus Evelien. Ze ziet een taak voor Natuur en Milieufederaties om hier meer over te communiceren, onderling en richting bewoners.

Omarmd door de gemeente

Het lukte Natuur en Milieu Overijssel om het initiatief op de kaart te zetten bij de gemeente Hengelo, die hen vroegen een voorstel te schrijven met een plan van aanpak voor verduurzaming in de wijk. De meerwaarde die zij konden bieden was onder andere gericht op de vraag hoe het initiatief ontvangen zou worden door bewoners, vertelt Evelien. “We hebben veel aandacht besteed aan de stijl van de communicatiemiddelen. Om zoveel mogelijk mensen, van verschillende niveaus, aan te spreken is het belangrijk dat de communicatie begrijpelijk en persoonlijk is. Daarom communiceerden we altijd vanuit een persoon, in plaats van een organisatie, en zorgden we voor persoonlijke opvolging. Aan de deur.” De samenwerking tussen de Gemeente Hengelo, Natuur en Milieu Overijssel en Energie van

Hengelo heeft geleid tot een succesvolle uitvoering van het plan. Natuur en Milieu Overijssel bood ondersteuning vanuit de basis op de korte termijn, terwijl de gemeente en Energie van Hengelo zorgen voor continuïteit op de langere termijn. Juist de combinatie van aanjagen, het benutten van diverse kwaliteiten en de inzet van verschillende organisaties heeft gezorgd voor een effectieve aanpak in Hengelo.

Grote opkomst en groeiende beweging

Met succes, want de respons in de wijk was groot. Bij de drie inkoopacties voor isolatie, beglazing en zonnepanelen kwamen telkens 100 tot 150 mensen opdagen. “De bewustwording groeit, en dat merk je in de gesprekken in de wijk,” zegt Evelien. Volgens Wieneke en Roelof is het effect als een sneeuwbal: “Mensen inspireren elkaar. De bal rolt – en hij wordt groter.”

Natuur en Milieu Overijssel is druk bezig met opvolging van bewoners die nog niet hebben meegedaan. Als die fase straks is afgerond, kan de organisatie straks uit het traject stappen. Maar dat betekent niet dat hun rol al uitgespeeld is. “De gemeente was dusdanig enthousiast dat zij al gevraagd hebben of wij niet dit initiatief niet ook in andere wijken kunnen opzetten. Daar helpen wij natuurlijk graag bij.”

De impact?

Vergroot bereik en participatie

In Overijssel trok *Duurzaam Hasseler Es* per avond 100–150 inwoners van Hengelo voor gezamenlijke informatie- en inkoopmomenten. Deze aanpak inspireert nu omliggende wijken.

Samen de wijk verduurzamen: bewoners aan zet in het Museumkwartier

In het Utrechtse Museumkwartier is een bijzondere beweging ontstaan: *Museumkwartier Duurzaam!* Een bewonersinitiatief dat kennis, ervaring en daadkracht bundelt rondom de energietransitie. Wat begon met een persoonlijke zoektocht naar duurzame oplossingen in een monumentaal pand, groeide uit tot een buurtbreed netwerk met tientallen actieve bewoners.

Van individuele uitdaging naar collectief initiatief

Het zaadje werd geplant door Moritz Harzenetter, zelf inwoner van het Museumkwartier én werkzaam bij de Natuur en Milieufederatie Utrecht. Tijdens de verduurzaming van zijn eigen woning liep hij tegen belemmeringen aan: van monumentenregels tot onduidelijke subsidies. Hij ontdekte dat veel buurtgenoten met dezelfde obstakels kampten. Moritz: "Het was echt een collectieve opgave. Dus ik besloot een enquête te verspreiden om te peilen of er behoefte was aan een gezamenlijke aanpak. De respons was veel hoger dan ik verwacht had."

Een eerste bewonersbijeenkomst volgde, vijftien mensen sloten zich direct aan. Inmiddels draaien meerdere themagroepen – over zonnepanelen, warmtenetten, isolatie en meer – op volle toeren.

Elke groep verdiept zich in een onderwerp en organiseert bijeenkomsten, adviesmomenten en gezamenlijke inkoopacties. Zo wordt kennis gedeeld én direct omgezet in actie.

Ondersteuning richting bewoners

De Natuur en Milieufederatie Utrecht speelt hierin een essentiële rol. Moritz kon binnen het programma Programma Collectieve Aardgasvrije Wijken (PC Aardgasvrij) uren inzetten voor het initiatief. Daarnaast leverde de federatie een activatiebudget, kennis over subsidies en praktische tools, zoals een stappenplan voor collectieve inkoopacties. Bewoner Agnes Scholing: "Zonder die expertise hadden we veel zelf moeten uitzoeken. De Natuur en Milieufederatie Utrecht gaf echt een vliegende start."

Brugfunctie richting gemeente

Ook richting de gemeente is de federatie een belangrijke schakel. In een historische buurt als het Museumkwartier is de warmtetransitie extra complex, vanwege de monumentale panden en een bestaand, maar verouderd warmtenet. Op advies van de Natuur en Milieufederatie Utrecht heeft de gemeente onderzoeksbureau CE Delft ingeschakeld om samen met de buurt de best passende warmteoplossing(en) te verkennen.

“De expertise van NMF Utrecht gaf ons een vliegende start.”

Het bureau heeft een meedenkgroep samengesteld bestaande uit vijftien bewoners die de diversiteit van de wijk vertegenwoordigen. Inmiddels zijn vier van de zeven sessies afgerond en deze zomer wordt het eindrapport verwacht. Op 15 oktober wordt het onderzoek met de hele buurt gedeeld tijdens een informatiesessie. Dat dit onderzoek er gekomen is, laat volgens Moritz zien dat de federatie serieus genomen wordt als gesprekspartner én als brug tussen de leefwereld van bewoners en de systeemwereld van beleidsmakers.

Kennis delen werkt aanstekelijk

De kracht van het initiatief schuilt in de combinatie van inhoudelijke diepgang en laagdrempelige uitwisseling. Zo kwamen vijftig buurtbewoners af op een bijeenkomst bij iemand thuis die zijn woning had verduurzaamd. “Geen dikke rapporten, maar echte verhalen uit de buurt,” zegt Agnes. Ook wie niet weet waar te beginnen, wordt op weg geholpen. Bijvoorbeeld via een energieadvies dat door de gemeente grotendeels wordt vergoed.

Volgende stap: professionaliseren

Hoewel de impact in korte tijd groot is, voelt Moritz ook groeipijn: “De vraag groeit, maar onze capaciteit blijft achter. We willen een duidelijkere visie, vaste structuur en betere ondersteuning van vrijwilligers.” Daarbij hoopt hij op verdere hulp van de Natuur en Milieufederatie Utrecht én op meer uitwisseling met andere bewonersinitiatieven.

Het toekomstbeeld? Een verbonden, duurzame wijk waar bewoners samen optrekken en elkaars ervaring benutten. Een plek waar verduurzaming niet alleen noodzaak is, maar ook mogelijk wordt.

De impact?

Directe energiebesparing in huis

In Utrecht worden via het initiatief *Museumkwartier Duurzaam!* met advies op maat en collectieve inkoopacties tientallen woningen per jaar verduurzaamd. In Friesland zijn al 75 bewoners begeleid via energiecoaching en nog eens 110 volgen in 2024–2025.

Energie op Bildtse wijze: van zonnedaken tot leefbaarheid

Duurzaam én dorpsgericht

In het Friese Bildt laat de Bildtse Energie Coöperatie (B.E.C.) zien hoe energieopwekking en leefbaarheid hand in hand kunnen gaan. Al tien jaar lang zetten bewoners zich vrijwillig in voor de verduurzaming van hun omgeving. Via tien collectieve zonnedaken wordt groene stroom opgewekt voor 280 huishoudens. De opbrengst vloeit terug naar de dorpen, in de vorm van onder meer culturele initiatieven, sportactiviteiten en voorzieningen als AED's.

“We zorgen dat het proces lokaal sterk staat.”

Lokale kennis, lange adem

De kracht van de coöperatie zit in de lokale verankering. Bestuurslid Klaas Bijlsma is één van de drijvende krachten. Hij is daarnaast actief als initiatievenbegeleider namens de Friese

Milieufederatie, via het programma PC Aardgasvrij. Vanuit die rol ondersteunt hij vrijwilligersinitiatieven met kennis, begeleiding en praktische hulp. “We zorgen dat het proces lokaal sterk staat, ook als de externe ondersteuning ooit stopt.”

Zorg voor mensen én huizen

De inzet van de Bildtse Energie Coöperatie beperkt zich niet tot zonnepanelen. In de afgelopen jaren werden ruim 180 huishoudens geholpen met kleine energiemaatregelen, waaronder tochtstrips, kierdichting en advies. Bewoner Ton vertelt: “Er kwamen zelfs vaklui in hun vrije tijd helpen. Dat contact was waardevol. Niet alleen praktisch, ook sociaal.” Ton bespaart nu op zijn energierekening en ervaart meer wooncomfort.

Ondersteuning vanuit de Friese Milieufederatie

De Friese Milieufederatie helpt niet alleen met kennis over subsidies of projectplanning, maar zorgt ook voor de verbinding tussen initiatieven, gemeenten en andere partijen. Volgens programmamanager Ronnie Koop opent PC Aardgasvrij deuren: “We worden vaker uitgenodigd aan tafel en kunnen zo onze kennis breder inzetten.”

Samen sterker

De ervaring in Friesland laat zien hoe lokaal eigenaarschap kan bijdragen aan zowel energietransitie als sociale samenhang. De Friese Milieufederatie blijft zich inzetten voor sterke, verbonden bewonersinitiatieven. Met oog voor duurzaamheid, biodiversiteit én de menselijke maat.

“Er kwamen zelfs vaklui in hun vrije tijd helpen. Dat was zowel praktisch als sociaal waardevol.”

Natuurinclusief? Nog niet vanzelfsprekend

Hoewel de coöperatie bewoners wijst op de voordelen van bio-based materialen en natuurinclusieve oplossingen, kiest men vaak voor de goedkoopste optie. De Friese Milieufederatie wil daarom meer gaan doen om ecologische meerwaarde toegankelijker te maken. Door in gesprek te gaan met leveranciers én bewoners en deze actief en laagdrempelig aan elkaar te koppelen, hopen ze drempels te verlagen.

De impact?

Duurzame stroom voor honderden huishoudens

In Friesland realiseerde de *Bildtse Energie Coöperatie* 10 zonnepanelen, goed voor 3 miljoen kWh per jaar – genoeg voor 280 huishoudens. De opbrengsten (o.a. €16.000) vloeien terug in lokale leefbaarheid.

Boeren, zon en natuur: samen bouwen aan Agri-PV in Noord-Holland

Wat als landbouwgrond zijn oorspronkelijke functie behoudt én tegelijk energie opwekt? In Noord-Holland is die gedachte vertaald naar vier concrete pilotprojecten. Boeren, onderzoekers en beleidsmakers verkennen samen een nieuwe toekomst: agri-pv. Een vorm van zonne-energie die de boer versterkt, het landschap spaart en bewonersperspectief biedt. De Natuur en Milieufederatie Noord-Holland vervult een centrale, verbindende rol.

“Dit is zo’n klassiek voorbeeld van hoe wij als federatie impact maken: we verbinden beleid met praktijk, landbouw met duurzaamheid, en theorie met voeten-in-de-klei”, zegt Tineke de Vries, van de Natuur en Milieufederatie Noord-Holland.

Een nieuw perspectief op zonne-energie

De aanleiding kwam uit het provinciale beleid: zon op landbouwgrond mag alleen nog als het gecombineerd wordt met agrarisch gebruik — agri-pv dus. Maar wat dat precies inhoudt, was aanvankelijk nog niet helder vertelt Tineke: “Wij zagen een kans dit vraagstuk op te pakken en invulling te

geven aan deze nieuwe vorm van energie-opwek in agrarische setting. Samen met LTO Noord hebben wij die handschoen opgepakt. Niet met dikke rapporten, maar met echte boeren in de praktijk.”

“Daarin hebben we elkaar echt gevonden”, geeft Jasper Sweere aan, projectleider bij LTO Noord.

“De Natuur en Milieufederaties en LTO hebben dezelfde visie: toekomstbestendig boeren betekent inzetten op meervoudig landbouwgebruik. Dat is niet vanzelfsprekend, want natuur en landbouw worden vaak tegenover elkaar gezet.”

Van abstracte belofte naar concrete pilots

In totaal meldden zich twintig geïnteresseerde boeren aan. Daaruit zijn vier pilots gekozen – divers in gewassen, landschap en techniek. Zo ontstaat een breed palet aan praktijkervaringen:

- Panelen boven perenbomen als bescherming tegen zon en hagel
- Zonnepanelen op een kas voor stroomverbruik op het bedrijf
- Innovatieve opstellingen tussen strokenteelt
- Een brede proeftuin voor combinaties met veeteelt en akkerbouw

De motivatie is voor elke boer anders. Tineke: “De een wil onafhankelijker zijn van het net, de ander zoekt bescherming tegen extreme weersomstandigheden. Maar ze hebben één ding gemeen: ze denken vooruit en willen toekomstbestendig boeren.”

Leren door te doen – en te verbinden

Wat de federatie toevoegt, is niet alleen inhoudelijke kennis over natuur, landschap en ruimte. Het is vooral het vermogen om partijen te verbinden en te versnellen, zegt ook Rosalie van 't Hof, junior projectleider bij LTO Noord.

“De Natuur en Milieufederatie Noord-Holland beschikt over een groot netwerk en goede contacten binnen de provincie. Zij zorgen ervoor dat ons plan onder de aandacht komt bij RES-ambtenaren en gemeenten, en zijn daarnaast sterk in het begeleiden van processen. Ze denken mee over vragen als: ‘Hebben we een vergunning nodig?’ en ‘Wat komt daarbij kijken?’, vertelt Rosalie. “Die constructieve en betrokken werkhouding is erg prettig.”

“De ene boer wil onafhankelijker zijn van het net, de ander zoekt bescherming tegen extreme weersomstandigheden. Maar ze hebben één ding gemeen: ze denken vooruit en willen toekomstbestendig boeren.”

Tineke: “Wij zorgen dat het gesprek op gang komt. Tussen de boer, de gemeente, de onderzoeker en de energiecoöperatie. Zodat het niet blijft bij een idee, maar echt een project wordt. Eén boer zei: “we moeten niet zo moeilijk denken, maar het gewoon doen” en die nuchterheid is treffend voor hoe meerderen erin staan.”

Het creëren van meer bewustzijn en draagvlak voor agri-pv is een belangrijk onderdeel van het project. Ook hier speelt Natuur en Milieufederatie Noord-Holland volgens LTO een belangrijke rol, onder meer door bijeenkomsten te organiseren. “Een voorbeeld hiervan is de bustour die we nu voorbereiden voor bestuurders, ambtenaren en agrariërs. Hierin trekken we samen op en daarbij helpt hun netwerk enorm.”

Vrijwillig, maar niet vrijblijvend

De pilotbedrijven investeren tijd, geld en energie. Ze doen vrijwillig mee, maar het is niet vrijblijvend.

“We hadden een boer die afhaakte omdat de gemeente het niet wilde. Een ander was vergeten dat hij zich had aangemeld. Je moet blijven verbinden, blijven uitleggen, blijven enthousiasmeren. Dat maakt onze rol des te belangrijker”, vertelt Tineke.

Jasper onderschrijft dat: “De Natuur en Milieufederaties zijn goed in die rol van aanjager. Het agri-pv project is een goede test voor een groeiende energiebehoefte. Als we straks extra stroom nodig hebben tussen de aardappels, uien en koeien, dan weten we nu hoe het moet.”

De impact?

Praktijkproeven voor energie én landbouw

In Noord-Holland zijn 4 agri-pv-pilots van start gegaan, met 20 betrokken boeren. Deze proeven leveren cruciale praktijkkennis op voor toekomstbestendige landbouw en energieopwekking, en creëren draagvlak bij boer én beleidsmaker.

De schouw in Drenthe: zo krijgt de omgeving alsnog een stem

Ook als een zonnepark al ligt, zijn er vaak nog vragen, zorgen en ideeën in de omgeving. In Drenthe ontwikkelde de Natuur en Milieufederatie daarom een nieuwe aanpak om bewoners alsnog te betrekken bij hun omgeving. Met oog voor natuur, leefbaarheid en vertrouwen. Ze noemen het: **de schouw**.

“Het gesprek werkte helend. Voor het eerst voelden we ons gehoord.”

De aanleiding voor de eerste schouw was een helder signaal uit Borger-Odoorn: bewoners wilden graag in gesprek over het zonnepark in hun buurt. Niet om het project terug te draaien, maar om samen te kijken wat beter kon. Voor de biodiversiteit, het uitzicht en de leefbaarheid.

“Er was jarenlang nauwelijks contact geweest,” vertelt Jannetje Koliijn van de Natuur en Milieu-federatie Drenthe. “De schouw gaf bewoners voor het eerst weer het gevoel dat hun verhaal ertoe doet.”

Rob Vinke, bewoner van Borger en deelnemer aan de schouw, beaamt dat: “De benadering van Natuur en Milieufederatie Drenthe was een open-baring. Het gesprek werkte helend en voor het eerst voelden we ons gehoord. Er werd oprecht geluisterend en gereflecteerd.”

De kracht van wandelen en luisteren

De opzet van de schouw is even eenvoudig als doeltreffend: eerst een gesprek binnen, daarna een wandeling buiten langs het zonnepark. Bewoners wijzen aan wat pijn doet, en vertellen wat anders kan. Vervolgens volgt een gezamenlijke terugkoppeling: wat hebben we gezien, wat kan beter? Die eenvoud werkt. Geen grote bijeenkomsten, geen formele inspraakprocedures, maar gewoon: ruimte om te spreken. En, belangrijker nog, om gehoord te worden.

“Voor sommige bewoners was dit de eerste keer dat ze hun verhaal kwijt konden. Je zag het gesprek gaandeweg veranderen. Van boosheid naar betrokkenheid,” zegt Jannetje. Bewoner Rob Vinke waardeerde de goede voorbereiding van Natuur en Milieufederatie Drenthe in de aanpak: “Ik had echt het gevoel dat ze begrepen waar de pijnpunten zaten. Daarnaast hielpen zij ook met de concrete vertaling daarvan naar duidelijke, potentiële oplossingsrichtingen.”

De federatie als neutrale gids

De Natuur en Milieufederatie Drenthe nam nadrukkelijk geen sturende rol. Ze faciliteerde het gesprek, hielp bewoners om hun zorgen om te zetten in concrete actiepunten en gaf context over beleid. Daarmee werd ze een brug tussen bewoners, ontwikkelaars en gemeenten, zonder partij te kiezen.

Sommige uitkomsten leidden direct tot aanpassingen: een herplant van bomen, verbetering van verkeersveiligheid. Andere leverden input voor beleid. Inmiddels zijn de lessen uit de schouw ingebracht bij de RES-tafel en opgenomen in handleidingen voor energiecoaches.

“We wilden geen actiegroep zijn. Maar wel een partij die mensen hun stem teruggeeft,” aldus Jannetje.

Erkenning én weerstand

De schouw wordt inmiddels erkend binnen het landelijke **kwaliteitsbudget** voor zonneparken. Ook andere provincies tonen interesse. Maar het instrument is niet zonder wrijving. In één geval blokkeerde een wethouder het initiatief uit angst voor reputatieschade. En de federatie ziet dat niet elke bewonersgroep makkelijk te mobiliseren is.

Toch blijft het potentieel groot. De methodiek is laagdrempelig, effectief en menselijk. Precies wat nodig is in een tijd waarin de energietransitie onder druk staat.

“De kracht zit in het eigenaarschap,” zegt Jannetje. “De bewoners voeren het gesprek. Wij zorgen dat het op tafel komt.”

De impact?

Herstel van vertrouwen én leefomgeving

In Drenthe kregen bewoners hun stem terug rond bestaande zonneparken. Dit leidde tot zichtbare aanpassingen zoals herplanting en verkeersmaatregelen. De methode is nu erkend in het landelijke kwaliteitsbudget en wordt overgenomen in andere regio's.

In Gelderland helpen energieboswachters bij balans tussen wind, zon en natuur

Wat als een wind- of zonnepark niet alleen techniek is, maar ook een kans voor natuur? De Natuur en Milieufederaties ontwikkelden een cursus waarin deelnemers worden opgeleid tot energieboswachter. In de cursus leren ze mee te denken over de ecologische kwaliteit van energieprojecten. Met aandacht voor biodiversiteit en landschap, en betrokkenheid van de omgeving in het ontwerp. In Gelderland zijn inmiddels 74 mensen opgeleid tot energieboswachter.

De energieboswachter is iemand uit de buurt met kennis van zaken en liefde voor de omgeving. In de cursus leren deelnemers hoe wind- en zonneparken effect hebben op flora en fauna, en vooral: hoe het beter kan.

“De wulp en de grutto broeden in open veld. Zij zien een windmolen als een schuilplaats voor roofvogels,” legt Maroeska uit, projectontwikkelaar en deelnemer aan de cursus.

De aanpak slaat aan. Leden van energiecoöperaties en natuurclubs, ambtenaren en bewoners van stad en land deden mee aan de cursus. Ze leerden plannen beoordelen, locaties kiezen en hoe je het

natuurbelang bij ontwikkelaars en gemeenten aan tafel krijgt. Diverse energieboswachters brengen het geleerde nu ook in praktijk.

Zoals Kees Huijbers, bestuurssecretaris bij energiecoöperatie Energierijk Voorst en een van de deelnemers aan de cursus. “Na de cursus heb ik mede cursisten uitgenodigd voor een bezoek aan zonnepark Klarenbeek, waar Energierijk Voorst mede-eigenaar van is. Samen met een ecooloog zijn we naar het zonnepark gegaan en hebben we gekeken wat verbeterd kon worden. Zo constateerden we onder andere dat er wel beplanting was en poelen waren, maar dat het niet afgeschermd was voor schapen die daar ook grazen. Onze verbeterpunten

voor een natuurinclusiever zonnepark hebben we gebundeld in een rapport en onze adviezen zijn ook allemaal overgenomen en uitgevoerd. Een mooi voorbeeld van invloed op lokale schaal”, vertelt Kees.

De federatie als verbinder en expert

De Natuur en Milieufederatie speelt een centrale rol. Als opleider, maar ook als verbinder tussen bewoners, projectontwikkelaars, overheden en lokale natuurorganisaties. En door kennis te delen, weerstand weg te nemen en samenwerking te stimuleren. Zo ontstaat ruimte voor beleid en projecten waarin natuur en energieopwekking samengaan.

Bij verschillende wind- en zonprojecten in Gelderland is de kennis toegepast door energieboswachters, vaak in samenwerking met Natuur en Milieu Gelderland. De komende jaren zal deze aanpak ook worden gebruikt voor de inzet van het zogenaamde Kwaliteitsbudget. Elke RES-regio ontving vanuit dit landelijke Kwaliteitsbudget 829.000 euro voor ecologische versterking in en nabij wind- en zonneparken.

Tastbare impact, maar nog niet vanzelfsprekend

Natuurinclusief ontwerpen is nog geen vanzelfsprekendheid. Veel gronden zijn in handen van boeren die al te maken hebben met allerlei regels. En eco-

logische meerwaarde past niet altijd in de business-case. Tenzij die vanaf het begin wordt ingepland of er aanvullende middelen beschikbaar zijn.

“Windenergie en ook zonneparken zijn hard nodig voor de energietransitie, maar ze moeten wel goed ingepast worden,” zegt Alex de Meijer van Natuur en Milieufederaties Gelderland. “Het natuurbelang en de omgeving horen dus stevig en samen aan tafel te zitten.”

Op weg naar integraal beleid

De federatie pleit daarom voor een integrale aanpak van de energietransitie. Dus bijvoorbeeld de zonneladder serieus toepassen. En waar zonnevelden nog nodig zijn, deze combineren met natuurontwikkeling, klimaatadaptatie of woningbouw. De Energietuinen zijn er voorbeelden van.

“Laat ons meedenken over dergelijke multifunctionele gebieden,” zegt Alex. “Wij kennen de taal van bewoners én die van de ecologen. We kunnen bruggen slaan.”

En dat is precies waar de energieboswachters bij kunnen helpen. Op het veld, bij de vergadertafel, en in het landschap van de toekomst.

De impact?

Bewoners als bewakers van natuurkwaliteit

In Gelderland zijn inmiddels 74 inwoners opgeleid tot *Energieboswachter*. Zij denken actief mee over locatiekeuzes en inrichting van energieparks, met oog voor natuur en landschap. Zo krijgen burgers een nieuwe rol in de ruimtelijke energietransitie.

Slotwoord

De voorbeelden in dit rapport laten zien: verandering is mogelijk. Niet als uitzondering, maar als perspectief. Wat lokaal begint, kan groeien. Mits er ruimte is om te experimenteren, te leren en vol te houden.

De energietransitie vraagt om vertrouwen, samenwerking en een lange adem. Wij blijven ons inzetten voor natuurinclusieve oplossingen die werken op papier én in de praktijk. Dit doen wij op onze eigen, kenmerkende manier. Met een positief-kritische blik: hoe kan het wél? Verandering komt niet vanzelf, maar het gebeurt wel – zodra mensen de ruimte krijgen om het verschil te maken. De beweging is in gang gezet. Nu is het moment om door te pakken.

Laten we samen zorgen dat dit geen losse verhalen blijven, maar het begin vormen van een nieuw hoofdstuk in de energietransitie: gedragen door bewoners, geworteld in de praktijk en verbonden met natuur.

De energie is er. De kennis ook. Wat we nodig hebben, is de ruimte om het verder te brengen.

Annie van de Pas

Directeur van de Natuur en Milieufederaties

Stichting De Natuur en Milieufederaties

Arthur van Schendelstraat 600

3511 MJ Utrecht

www.natuurenmilieufederaties.nl

**de natuur en
milieufederaties**

Samen voor mooie en
duurzame provincies

